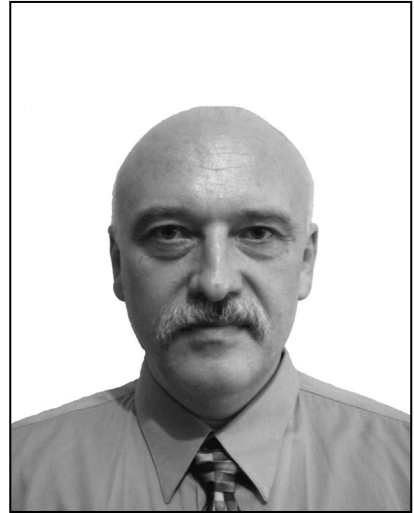

ЕКСПАНСІЯ ЦЕНТРАЛЬНИХ ДЕРЖАВ В УКРАЇНУ ПІСЛЯ ПІДПИСАННЯ БРЕСТСЬКОГО МИРУ (ЛЮТИЙ–БЕРЕЗЕНЬ 1918 р.)

Олексій КУРАЄВ

доктор історичних наук, старший науковий співробітник Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України

Кураєв Олексій. *Експансія Центральних держав у Велику Україну після підписання Брестського миру (лютий–березень 1918 року).*

У статті, спираючись на вітчизняні та зарубіжні джерела, висвітлено правові підстави та реальне здійснення експансії Німеччини та Австро-Угорщини на українські землі після підписання Брестського мирного договору у лютому-березні 1918 року.

Ключові слова: *Брестський мирний договір, експансія, військова допомога, російські більшовицькі війська, німецький експедиційний корпус, ревізії продовольства.*

Кураєв Алексей. *Экспансия Центральных государств в Украину после подписания Брестского мира (февраль–март 1918 года).*

В статье, опираясь на отечественные и иностранные источники, освещаются правовые основания и реальное осуществление экспансии Германии и Австро-Венгрии на украинские земли после подписания Брестского мирного договора в феврале-марте 1918 года.

Ключевые слова: *Брестский мирный договор, экспансия, военная помощь, русские большевистские войска, немецкий экспедиционный корпус, реквизиции продовольствия.*

Kuraiev Oleksij. *Expansion of the Central states is to Large Ukraine after signing of the Brest world (February-March, 1918).*

In the article, leaning on domestic and foreign sources, legal grounds and real realization of expansion of Germany and Austria-Hungary are reflected on Ukrainian earths after signing of the Brest peaceful agreement in February-March, 1918.

Keywords: *the Brest peaceful agreement, expansion, military help, Russian bolshevist troops, German expeditionary corps, requisitions of food.*

Політичне рішення про звернення до Німеччини за військовою допомогою було прийняте наприкінці січня 1918 року головою Центральної Ради, а його реалізацію було доручено новій українській делегації на мирних переговорах (призначеній 28 січня) на чолі з Олександром Севрюком. За свідченням Дмитра Дорошенка, М. С. Грушевський схилився до такого рішення лише після того, як Київ зазнав руйнівних обстрілів більшовицькою артилерією, однак український лідер спочатку сподівався отримати згоду німців та австрійців на формування українських дивізій із полонених для застосування їх проти російських загонів [22, 37–38].

У свою чергу, 31 січня кайзер Вільгельм II ухвалив зустрічний крок, доручивши урядові стимулювати київських політиків звернутися до рейху за військовою допомогою для протидії наступу ленінських військ. Складно встановити, наскільки ці два рішення були взаємопов'язані і чи існує між ними прямий зв'язок, оскільки відомі архівні й друковані джерела не дають безпосередньої відповіді на ці питання. Слід також звернути особливу увагу, що на кінець січня німецьке головнокомандування та кайзер уже були серйозно занепокоєні переломом у російсько-українському конфлікті на користь більшовиків, який почав загрожувати реалізації східної стратегії Німеччини.

Симптоматично, що на заключному етапі підготовки мирного договору з УНР, ідея німецької військової допомоги опанувала як берлінських, так і київських (житомирських) політиків і військових. В один день, 5 лютого 1918 року, голова уряду Всеволод Голубович заявив про потребу негайної військової допомоги Центральних держав [22, 316], а генерал Еріх Людендорф на берлінській нараді підтвердив готовність німецьких військ надати допомогу УНР [9, 87].

Зважаючи на продовження більшовицького наступу на захід від Києва, вище керівництво Німеччини одразу після підписання договору з Україною розпочало під-

готовку до реалізації нагальних завдань на Сході. Так, вже 12 лютого, відповідно до мирного договору, було створено німецьку економічну комісію для України, голова якої водночас мав статус тимчасового дипломатичного представника при українському уряді [6, 72]. Наступного дня у містечку Гомбург було проведено засідання Коронної ради на чолі з кайзером, головною метою якої було визначення тих військово-політичних кроків, які слід було здійснити у першу чергу. Слід зазначити, що ідея прямого військового втручання в російсько-український конфлікт знайшла заперечення з боку керівника Зовнішнього відомства Ріхарда фон Кюльманна, який послався на неготовність австро-угорського союзника до нового східного походу [1, 25]. Водночас на захист такої акції висловився начальник Генерального штабу Пауль фон Гінденбург, який наголосив, що у разі захоплення України більшовиками Німеччина не отримає звітти збіжжя, необхідного для продовження війни на Заході. Реальність такої небезпеки радикалізувала позицію кайзера, який поставив головним завданням знищення більшовизму, що прагнув принести революцію до Німеччини [9, 89]. Утім, за підсумками першого, вранішнього засідання Вільгельм II визначив доцільним обмежитися «поліцейською акцією» в Естляндії, яка, очевидно, через створення загрози Петрограду повинна була змусити Леніна до необхідних поступок [1, 24]. Однак уже на другому засіданні, по обіді того ж дня, головнокомандування й зовнішньополітичне відомство знайшли компромісне рішення – одночасно розпочати наступ на півночі й інтервенцію в Україну [9, 88].

Виконання цих рішень було розпочате вже через день, коли відповідальний представник німецького командування у Бресті генерал Гоффман, реалізуючи рішення Коронної ради, порадив українській делегації звернутися «до німецького народу» з офіційним закликом про надання військової допомоги [13, 54]. Такий документ того ж

дня був підписаний Миколою Любинським, єдиним із членів делегації УНР, що залишився у Бресті, після телефонної консультації з Олександром Севрюком, що на той час уже перебував у Відні [9, 88-90]. Увечері 15 лютого дві німецькі дивізії отримали наказ просунутись до Пінська й Рівного. Як зауважує американський історик Олег Федішин, вищий представник німецького головнокомандування на сході Макс Гоффман спочатку вважав, що пряма і неприкрита німецька інтервенція послабить позиції Ради всередині країни, і «не відхилив української пропозиції послати в Україну німецьких солдатів, одягнутих в українську форму, котрі разом з українськими частинами звільнили б країну» від більшовиків [9, 92]. Однак 15 лютого, зважаючи на побоювання вищого командування, що Рада не доживе до приходу з Німеччини достатньої кількості таких військових формувань, Пауль фон Гінденбург і Е. Людендорф визначили, що для дій в Україні необхідно застосувати й німецькі фронтові частини [9, 89].

Уже наступного дня Німеччина анулювала перемир'я з радянською Росією, і Е. Людендорф наказав українському загонові з тисячі чоловік, який був сформований із колишніх військовополонених і підсилений німецькими офіцерами, під командуванням українського генерала вирушити на Ковель. Тоді ж було віддано наказ сформувати дві дивізії з українських військовополонених, які планувалося відправити до України протягом наступних двох-трьох місяців [13, 55]. Виконання цього рішення було розпочато негайно: уже в середині лютого у Німеччині були створені чотири полки, які невдовзі були перекинуті до Ковеля, де об'єдналися в Першу українську диві-

зію, вояки якої через колір форми отримали назву «синьожапанники» [22, 38].

Якщо Німеччина після підписання миру могла відразу перейти до здійснення заходів щодо української проблеми, то Австро-Угорщина постала перед протестами поляків, що набули несподівано великих масштабів і змусили віденський уряд зосередити зусилля на упередженні серйозної внутрішньополітичної кризи. Зокрема, Регентська рада у Варшаві заявила протест проти укладення Брестського миру, уряд Кухаржевського, військовий генерал-губернатор граф С. Шептицький і всі поляки – міністри австро-угорського уряду – демонстративно подали у відставку [15]. 15 лютого збунтувалися усі частини польського легіону, і практично по всій Галичині розпочалися демонстрації поляків під «антидержавними й антидинастичними гаслами», які тривали до кінця березня [16]. Однією з причин настільки масових протестів стало те, що члени української делегації у Бресті, попри домовленість тримати секретні протоколи про відступлення Холмщини й поділ Галичини у таємниці, на шляху до Відня, де мали відбутися переговори про австрійську воєнну допомогу, не втрималися від спокуси повідомити львівським побратимам про ці рішення. Складно встановити, хто без-

Делегація УНР на переговорах у Бресті

посередньо винен у тому, що ця інформація стала відомою полякам, оскільки єдиною стороною, що в жодному разі не припускала її розголошення, залишалися австрійці. В усякому разі, цей витік інформації дав віденській владі серйозний важіль для тиску на українську делегацію, яка, відповідно до інструкцій М. С. Грушевського, намагалася домовитися про направлення на Україну австрійських частин із галицьких українців [22, 336].

За свідченням австрійського дипломатичного джерела, на початку другої декади лютого до Відня з мандатом на ведення переговорів про військову допомогу (отриманим від делегації УНР у Бресті) прибув Микола Залізняк [16]. Відповідно до доручення голови Центральної Ради, даного ще у січні керівникові делегації О. Севрюку, Залізняк звернувся до уряду Дунайської монархії з проханням санкціонувати «створення військових частин з українських полонених і легіонерів» і якнайшвидше відправити їх до України [16]. Вище керівництво Австро-Угорщини спочатку відмовилося вводити війська в Україну, незважаючи на особисте звернення Вільгельма II до Карла I, оскільки побоювалося великого націо-

нального піднесення української нації Галичини й Буковини, яке похитнуло б внутрішньополітичну рівновагу імперії [9, 87–90]. Ситуацію ускладнило й розгорання скандалу після витоку інформації про секретну угоду щодо Східної Галичини, яке дало віденським урядовцям привід поставити надання військової допомоги у залежність від поступок як у справі українського кронланду, так і в холмському питанні. Зрештою, протягом тижня після 15 лютого шляхом дипломатичних консультацій між Віднем, Берліном і делегатами УНР, було прийнято рішення передати український примірник секретної угоди про коронну землю на зберігання до Німеччини [17]. Міністрові закордонних справ Оттокару фон Черніну, який прагнув домогтися від голови української делегації Олександра Севрюка згоди на перегляд протоколу про Холмщину, цього виявилось замало.

Після того, як 16 лютого Німеччина анулювала перемир'я з радянською Росією, а через день її війська розпочали наступ на Петроград і вторгнення в Україну, у Відні було офіційно прийнято прохання делегації УНР надати «збройну допомогу в межах України проти просування більшовицьких сил» [17]. Утім, граф О. фон Чернін не погоджувався гарантувати військову допомогу до отримання суттєвої поступки щодо лінії польсько-українського кордону. Тому того ж дня О. Севрюк був змушений підписати доповнення до параграфу про визначення лінії кордону, визнавши можливість її відсунення на схід [13, 48–49]. Однак рішення Німеччини увійти в українські терени змусило австро-угорську сторону поквартитися з початком власної військової

Під час Брест-Литовських мирних переговорів, січень 1918 р.

акції. Одним із вирішальних аргументів на користь такого рішення було побоювання, що кайзерівські війська монополізують доступ до продовольчих багатств України. Необхідно зауважити, що Австро-Угорщині знадобилося ще три дні, щоб ухвалити рішення про військову операцію. Характерно, що таке рішення було прийняте одразу після звернення Петрограда до німецького головнокомандування з проханням припинити наступ і відновити переговори, яке було передане телеграфом 20 лютого [12, 148]. Оскільки відмова Леніна від бойових дій пришвидшила б доступ до українських ресурсів німецьким союзникам, австро-угорська сторона не могла більше відтягувати прийняття рішення про введення військ до України.

Необхідно зауважити, що на момент початку німецького наступу ані в Німеччині, ані в Австро-Угорщині не існувало чіткого плану подальших дій. Зокрема, там не було розуміння того, в який спосіб буде забезпечено постачання продовольства до Центральних держав. Природно, що на цьому етапі головним завданням вважалося витіснення більшовиків з українських територій, але навіть щодо масштабів цієї операції у Німеччині не було чіткого уявлення. Так, віддаючи наказ про початок операції, Ставка німецького головнокомандування не встановила граничної лінії просування військ [1, 120]. Відповідно, її масштаби не були зрозумілими й начальникові штабу німецького Східного фронту генералові Максу Гоффману, який ще полковником спланував розгром російського війська у Східній Пруссії в серпні 1914 року. Політичне керівництво рейху також не мало чіткої уяви про найближчі перспективи розвитку подій. Так, керівник Зовнішнього відомства Е. фон Кюльманн 18 лютого висловився про те, що не може взяти на себе жодних зобов'язань щодо майбутнього Центральної Ради [9, 134].

Після того, як уже наступного дня у Берлін стало відомо про вимушені поступки

української сторони у холмському питанні в обмін на згоду австро-угорців надати військову допомогу УНР, німецьке головнокомандування рішуче виступило проти будь-яких територіальних змін на користь поляків і висловило готовність звільнити Україну без австрійської допомоги [9, 98–100]. Слід зауважити, що питання Холмщини стало одним із предметів обговорення під час дебатів у Рейхстагу з приводу ратифікації мирного договору з УНР. Зважаючи на позицію ГКСВ, з одного боку, і уряду Австро-Угорщини й польських депутатів німецького парламенту, з іншого, Зовнішнє відомство було змушене терміново провести власне дослідження проблеми. Зіткнувшись при цьому із суперечливими даними російських, польських та українських джерел, німецькі урядовці визначили, що тільки у трьох повітах українці становили близько або понад половини населення [8, 96–98]. Зважаючи на це, Е. фон Кюльманн, по суті, приєднався до позиції Відня, заявивши, що Холмщина не буде одразу передана Україні, а лінія кордону буде проведена з урахуванням побажань поляків [9, 131]. Водночас керівник дипломатичного відомства висловив позицію уряду щодо того, наскільки важливою може бути роль новоствореної української держави для інтересів Німеччини у чорноморсько-середземноморському регіоні. Так, у день ратифікації мирного договору рейхстагом він заявив, що майбутнє Проливів буде визначатися насамперед позицією України й Туреччини [9, 197].

Останнє рішення свідчить, що, протягом поглибленого вивчення української проблематики на тлі парламентських дебатів щодо ратифікації договору з УНР, німецький уряд прийшов до прийняття важливих рішень. Щоб реалізувати стратегічні завдання рейху, 21 лютого кайзер призначив головою німецької делегації в Україні досвідченого дипломата Філіпа Альфонса Мумма барона фон Шварценштайна, який приблизно через тиждень відбув на місце призначення [6, 77]. Ф. А. Мумм належав до найбільш поінфор-

мованих щодо української проблематики високопосадовців, однак його поважний вік і стан здоров'я лише ускладнювали провадження активної, ініціативної політики.

Слід також зауважити, що, через відсутність комунікації й досвіду співпраці з керівництвом УНР, Берлін не мав достатніх уявлень про подальші перспективи внутрішньополітичного розвитку України. Тому початок операції мав виразно військовий характер, а її політичні цілі залишалися недостатньо визначеними. Так, відповідно до свідчень генерала Вільгельма Гренера, спочатку німецькі частини мали завдання дійти лише до Рівного, а ще 26 лютого генерал М. Гоффман доповідав про домовленість із Центральною Радою не йти далі Києва [1, 120]. Варто зазначити, що з 20 лютого дії Німеччини в Україні отримали повну легітимність після схвалення рейхстагом Брестського миру й угоди про Холмщину [22, 325]. Що стосується політичного завдання німецьких військ, то офіційно воно було визначене відповідно до міжнародно-правових зобов'язань, які випливали з мирного договору: відновити адміністрацію Центральної Ради на звільненій території [9, 134].

Утім, оскільки в Україні про підписання Брестського миру й звернення до Центральної держав знали лише декілька осіб, поява німецьких військ стала повною несподіванкою для місцевого населення, зокрема це стосується зайняття німцями міста Рівне 20 лютого [26, 32]. Лише 23 лютого Центральна Рада видала документ, який повідомляв про появу іноземних військ і пояснював їхню роль як дружньої військової сили, яка допоможе законній владі звільнити країну від більшовицьких загарбників, а після виконання цієї місії покине українські терени [9, 95]. Слід зазначити, що, за свідченнями сучасників, протягом першого місяця німецькі війська й командування «тримались коректно відносно українського населення і його влади» [26, 33], а місцеві мешканці ставилися до німців «без недовіри» [13, 56]. Утім, неврегульованість такої

важливості проблеми, як закупівля продовольства для іноземного війська, яке не мало в наявності необхідної кількості грошової маси для розрахунків із населенням, створювало передумови для появи напруженості у подальших стосунках. Німецьке командування вже 24 лютого встановило, що через стан залізниць постачання продовольства до Німеччини не можна буде розпочати раніше 1 квітня [19]. Таким чином, усвідомлення того, що виконання продовольчої місії відсувалося принаймні на місяць, об'єктивно сприяло малоконфліктному входженню німецького війська в Україну.

Зважаючи на те, що на першому етапі основною метою Німеччини було проведення воєнної операції проти російських більшовицьких загонів, а у подальшій перспективі німецьке військо мало відіграти важливу роль у реалізації політики рейху на сході, особливого значення набув вибір командувача експедиційного корпусу. Кайзер і генштаб, після визначення кандидатури цивільного представника Берліна, зробили остаточний вибір впливової військової постаті, яка мала забезпечити реалізацію не лише воєнних, але й господарських і політичних завдань. Так, 25 лютого начальником штабу групи німецьких військ (особою, яка відповідала за планування операцій і за забезпечення усіх її потреб) був призначений генерал Вільгельм Гренер, довірена особа Вільгельма II і керівництва Генерального штабу [9, 107]. Від початку війни В. Гренер працював при Ставці німецького головнокомандування на посаді керівника управління залізничного сполучення діючого війська (Feldeisenbahnwesen), забезпечивши високу мобільність німецької армії [11, 45]. Ця посада вимагала постійної координації зусиль військових і цивільних відомств, а також вміння поєднувати командно-адміністративні методи з етикою ведення ділових переговорів. Виявлені В. Гренером ділові якості сприяли тому, що у травні 1916 року він був призначений військовим представником у правлінні Воєнного продовольчого

відомства (Kriegserndhrungsamt), а у жовтні того ж року фельдмаршал П. фон Гінденбург запропонував його кандидатуру на посаду военного міністра. Перебуваючи на посадах, які мали як воєнне, так і суспільне значення, генерал виявив схильність до колегіальної роботи й пошуку компромісу з представниками основних політичних сил. Зокрема, вважаючи продовольчу проблему загальнонаціональною, він виступав за включення до керівництва відомством представників соціал-демократів. Очевидно, негативне ставлення кайзера до цієї політичної сили призвело до того, що наприкінці 1917 року В. Гренер був позбавлений військово-адміністративної посади і призначений командиром 25 резервного корпусу Західного фронту. Утім, невдовзі рейхові знадобилася людина, яка поєднувала б у собі не лише військові й адміністративні, але й дипломатичні якості. Зважаючи на те, що мир з Україною потребував співпраці як із соціалістично налаштованими київськими політиками, так і з діловими колами, напрацьований В. Гренером адміністративний і політичний досвід, а також зв'язки з промисловою елітою Німеччини робили з нього оптимального кандидата на ключову посаду на Сході.

Потрібно наголосити, що відповідальність за реалізацію головних завдань Німеччини в Україні покладалася передусім на командування експедиційного корпусу. Утім, до визволення української столиці німецька сторона практично не ставила перед українськими союзниками питань, які виходили за межі військових, а «сильна людина» рейху генерал В. Гренер прибув до нового місця служби лише на початку березня. Однак одразу після його прибуття було запроваджено неформальний розподіл повноважень між ним і командувачем групи військ, відповідно до якого В. Гренер отримав вищу компетенцію у стратегічних питаннях. З цієї причини, на прохання останнього, перший командувач німецьких військ в Україні генерал Александер фон Лінзінген уже у березні був замінений генерал-фельдмаршалом Германом фон Ейхгорном.

Делегати УНР М. Левитський, О. Севрюк і М. Любинський підписують мирний договір. Брест, 9 лют. 1918 р.

Загалом, визначення конкретних завдань експедиційного корпусу відбувалося паралельно з просуванням німецького війська вглиб України. Так, 26 лютого генерал М. Гоффман доповів ГКСВ, що Рада не зможе власними силами відновити свою владу на чорноморському узбережжі й у Донбасі, і попросив Зовнішнє відомство домовитися з урядом УНР про санкцію на просування німецьких військ далі Києва [9, 100]. Генерал В. Гренер отримав інструкції про цілі експедиційного корпусу в Україні від П. фон Гінденбурга й Е. Людендорфа лише 28 лютого. Зокрема, від нього вимагалося «утримувати український уряд у сидлі, надати йому підтримку німецькою збройною силою і насамперед, дістати з цієї країни більше зерна й продовольства: чим більше, тим краще» [6, 73].

Вище керівництво рейха й головнокомандування передбачало, що запаси продовольства в Німеччині закінчатся у червні, і вважало, що в Україні кількість збіжжя є достатньою. Щоправда, точної цифри ніхто не називав, але в Берліні посилалися на дані одного з членів української делегації в Бресті, згідно з якими населенню вдалося зберегти врожай, приховавши його від більшовиків [17].

Запаси продовольства Дунайської монархії мали повністю скінчитися 15 березня [17]. Зважаючи на початок німецької опе-

рації, Вдень змушений був покаятися із забезпеченням власного доступу до українських ресурсів. Так, 21 лютого між союзними монархіями було укладено низку додаткових угод про розподіл продовольства й сировини, і того ж дня Головне командування армією Австро-Угорщини видало наказ про підготовку вступу військ в Україну [9, 99]. Однак лише наступного дня міністерство закордонних справ призначило голову австро-угорської комісії у Києві: ним став досвідчений дипломат у ранзі надзвичайного й повноважного посла граф Йоганн Форгач, який, втім, був мало знайомий з українською проблематикою, оскільки був фахівцем із балканської політики [5, 379].

Якщо першочерговою метою німецького війська був Київ, то сили Дунайської монархії загальною чисельністю 250 тис. мали увійти на південь України [15, 122]. Утім, оперативні зони обох союзних армій не були розмежовані, як не було й взаємного узгодження дій між їхнім командуванням. Просування австро-угорської армії почалося 28 лютого, через десять днів після наступу німецького експедиційного корпусу. У складі габсбурзької армії через Збруч перейшов і Український легіон [24, 185].

Оскільки у складі австрійських сил був і німецький корпус генерала Коша (із групи військ генерала Макензена), цісар Карл I поставив перед своїми військами завдання оволодіти Одесою раніше німців [9, 99].

Наступ на головне місто України здійснювали лише німецькі й українські війська. Зокрема, чужоземні сили під командуванням А. фон Лінзінгена, які склалися з 20 дивізій, взаємодіючи із загонами армії УНР, просувалися вдовж залізниць і успішно вибивали більшовиків із населених пунктів. Ефективність взаємодії збройних сил союзників полягала у тому, що українські частини часто діяли при підтримці німецької артилерії. Німецьке командування прагнуло враховувати позицію уряду УНР, оскільки на нього покладалися великі надії на виконання «хлібної» угоди. На прохання М. Лю-

бинського, генерал М. Гоффман наказав своїм військам стримати просування на околицях столиці й дозволити українським частинам першими увійти до Києва. Першого березня українці оволоділи головним містом своєї Батьківщини, і того ж дня до Києва прибув перший ешелон німецької армії.

Невдачі більшовицьких військ сприяли відновленню російсько-німецьких переговорів у Бресті, і вже 3 березня був підписаний мир між рейхом і ленінською Росією. Берлін, за наполяганням М. Любинського, домігся від Петрограда дипломатичного визнання Української Народної Республіки [9, 96]. Утім, спроба німецької дипломатії сприяти визнанню Центральної Ради Швейцарією, здійснена також на початку березня, виявилася невдалою.

Зважаючи на те що підписанням миру з Росією закінчувалося врегулювання міжнародно-правових відносин у східноєвропейському просторі, максимальну активність у Бресті виявила австро-угорська делегація. За її наполяганням, 4 березня німецька сторона реалізувала лютневу домовленість між графом О. фон Черніном і О. Севрюком про передачу на збереження до Берліна оригіналу таємного протоколу про поділ Галичини і підтвердила можливість перенесення лінії польсько-українського кордону на схід [13, 7].

Українська делегація була змушена підтвердити поступки, на які її голова пішов на віденських переговорах під тиском віденського міністра, оскільки австрійські вимоги підтримала німецька сторона. Зважаючи на те, що перший етап визволення України від більшовиків виявив необхідність подальшої участі німецьких військ у цій кампанії (зокрема, після звільнення Києва Рада звернулася до німецького командування з проханням допомогти у ліквідації харківського більшовицького уряду [1, 120]), українська делегація у Бресті не могла дозволити собі перегляду невігідних для неї домовленостей.

Слід зауважити, що Німеччина мала серйозні підстави розглядати мир із Росією й оволодіння Києвом як один із ключових моментів війни, після якого відкривався шлях до економічного проникнення на Схід. Цьому сприяло й розширення участі німецького війська у воєнних операціях, зокрема просування на Харків, яке йшло вздовж залізниць Київ – Полтава – Харків і Київ – Бахмач – Курськ [26, 36], поширювало німецький вплив на нові українські території.

Символічно, що вже 5 березня у Берліні відбулася розширена нарада вищих господарських, політичних і військових інстанцій, метою якої було визначити основні завдання Німеччини в Україні. Реалізацією цих завдань мала опікуватися Німецька економічна делегація, яка розглядалася як складова Німецько-української комісії із взаємного товарообміну, створення якої передбачалося мирним договором. Однак у рішеннях цієї наради було вперше наочно закладено відхід від брестських домовленостей і втілено перехід до початку економічної експансії [13, 72]. Зокрема, комісії доручалося поставити перед Радою вимогу про компенсацію за військову операцію в Україні (що виключалося мирним договором). Необхідно зауважити, що нарада визначила довгострокові завдання рейху в Україні, виконання яких доручалося комісії: сприяти входженню німецького капіталу в сільське господарство України й упередити економічну експансію США в цю галузь; домогтися перешиття українських залізниць на європейську ширину колії – як в інтересах німецької армії, так і для відновлення експорту руди до Німеччини у довоєнному обсязі [6, 70].

Реалізація цих рішень була доручена барону Ф. А. Мумму фон Шварценштайну, який 8 березня отримав повноваження дипломатичного представника Німеччини при урядові УНР, після чого відбув до Києва [1, 118].

Однак просування німецьких військ углиб українських земель призвело до появи по-

натійної напруженості у стосунках із місцевим населенням, яка виникла через недовольність селян конфіскаціями продовольства і не зменшувалася навіть при застосуванні грошових розрахунків. Як відзначав офіцер німецької розвідки Колін Росс, що супроводжував війська як представник Зовнішнього відомства, селяни відмовлялися продавати своє зерно за паперові гроші, які втратили свою цінність через інфляцію воєнного часу й відсутність товарного забезпечення [7, 4-5].

Невдовзі після взяття Києва представники німецького командування й Зовнішнього відомства доповіли про зростання партизанського руху серед місцевого українського населення, спричинене реквізиціями продовольства [9, 125]. Слід зазначити, що після вступу іноземного війська на територію України, його забезпечення продовольством повинна була організувати Центральна Рада. Однак через відсутність необхідної системи заготівель, з одного боку, а також через негативне ставлення селянства до паперових грошей, з іншого, німецькі війська були змушені вирішувати це питання на розсуд штабних офіцерів [9, 113].

Наприкінці третього тижня перебування німецьких військ на українських землях німецькому урядові й військовому командуванню стало зрозуміло, що сподівання легко отримати продовольство від Центральної Ради не мали під собою реальних підстав. Зокрема, 10 березня представник Зовнішнього відомства при ставці головнокомандування «Схід» фон Д. фон Бюлов рекомендував урядові перейти до масових реквізицій [14, 61-81].

Ситуація потребувала реакції вищих інстанцій рейху, які для прийняття рішень могли використовувати передовсім інформацію військових представників в Україні (голова дипломатичного представництва Ф.А. Мумм і його найближчі співробітники прибули до Києва лише 14 березня [6, 72]). Слід зазначити, що військові джерела одностайно доповідали про неспроможність Ради

контролювати ситуацію на селі [13, 67]: 15 березня генерал В. Гренер телеграфував головнокомандуванню, що постачання зерна зможе розпочатися не раніше, ніж улітку [1, 125]. Тому 18 березня генерал-квартирмейстер Генерального штабу Е. Людендорф видав «Інструкцію для управління окупованими територіями», якою визначалися механізми стабілізації ситуації в Україні. Насамперед, було заборонено безоплатне вилучення зерна в населення, втручання у цінову політику українського уряду, а також було рекомендовано підтримувати Центральну Раду у розбудові місцевої адміністрації [9, 133]. Водночас, реагуючи на повідомлення про те, що селяни не розпочали обробку землі під новий врожай, Е. Людендорф наказав вимагати негайного початку весняно-польових робіт, а також дозволив командирам проводити каральні операції проти українських повстанців без згоди місцевої влади. Отже, прагнучи налагодити систему хлібопостачання в Україні, німецьке головнокомандування почало перебирати на себе повноваження місцевої влади і практично переводило експедиційний корпус у статус окупаційного війська.

Утім, протягом перших тижнів його перебування на українських землях, керівництво Німеччини не відмовлялося від сподівання налагодити співпрацю з українським урядом. Головною причиною цього була потреба зберегти легітимність військової й економічної експансії рейху на Схід напередодні закінчення війни, результати якої Берлін прагнув закріпити у повоєнній перспективі. Тому Німеччина формально розвивала відносини з УНР і виконувала взяті на себе зобов'язання. Важливим і вигідним для Німеччини було прохання Центральної Ради про надання допомоги для визволення від більшовиків Катеринославської, Таврійської, Полтавської й Херсонської губерній [10, 709].

Останнє звернення слід розглядати у контексті реакції Києва на активний розвиток австро-угорського наступу на південь

України, що викликало незадоволення української влади й «загальну ворожість» місцевого населення. Критичним пунктом стало взяття Одеси цісарським військом 12 березня [13, 56], через три дні після якого Рада й звернулася до німецького командування з проханням увести війська на південь.

Таким чином, у середині – другій половині березня розгорнулося своєрідне змагання між двома окупаційними силами за оволодіння стратегічними українськими областями. Так, уже 17 березня німецькі війська зайняли Миколаїв [21, 98].

Зважаючи на більш високу боєздатність кайзерівського війська й відсутність розподільчої лінії між зонами відповідальності союзних монархій, що давало переваги німцям, Дунайська монархія, очевидно, вирішила скористатися особливим національно-політичним важелем, якого не було у Вільгельма II. Зокрема, у середині березня Карл I прийняв рішення відрядити до України ерцгерцога Вільгельма – Василя Вишиваного, давши йому повну свободу дій і завдання діяти там «не військово, а політично» [25, 26]. Вишиваний отримав командування над батальйоном піхоти, який склався з українців, окремою артилерійською батареєю й Українським легионом [2, 52]. Хоч молодий ерцгерцог згодом і заперечив, що такою «політичною місією» мала бути боротьба за політичний вплив в Україні, його відрядження на схід не можна вважати випадковим принаймні з огляду на момент початку цієї місії й попередню активну участь Вільгельма у політичному діалозі Корони з українськими силами. Про доручення цісаря ерцгерцогові діяти в «австро-українському сенсі», що за термінологією віденської влади означало приєднання нових українських земель до монархії, наприклад, на засадах персональної унії, свідчив також уповноважений ГКА в Україні генерал Спаноккі [2, 53].

Головним аргументом на користь такого припущення є створення окремого заgonу з чітко вираженим національним характером,

який не міг мати серйозного воєнного значення через свою нечисленність. За військовим званням його командир був молодшим офіцером (обер-лейтенантом), який формально підпорядковувався командуванню 11 полку піхоти і 12 австро-угорської дивізії, до якої був включений український загін. Водночас належність молодого офіцера до імператорського Дому давала йому значну свободу дій, а мандат Карла I гарантував ерцгерцогові можливість не звітуватися перед безпосередніми командирами у разі особливої потреби. Політичне значення місії Вільгельма можна краще зрозуміти у контексті принципового рішення, прийнятого Дунайською монархією напередодні. Зокрема, 7 березня нарада компетентних представників австро-угорського головнокомандування й дипломатичного відомства постановила, що Союз визволення України є непридатним для «акцій» в Україні [4, 517]. Відмова Відня від взаємодії з організацією, яка наполегливо прагнула реалізувати власну політичну лінію, була компенсована посиленням співпраці з лояльними до монархії українськими силами. Так, одразу після інструктивного зустрічі з цісарем, 18 березня ерцгерцог Вільгельм визнав за потрібне листом поінформувати митрополита Андрея Шептицького про цілі свого відрядження до Великої України [25, 26].

Нечисленність, а також особливий статус групи Вишиваного свідчать, що до її завдань не входила участь у ревізіціях продовольства. Водночас, видання 19 березня австро-угорським ГКА наказу розпочати масовий збір продовольства, незважаючи на політичну ситуацію в Україні [9, 119], яке об'єктивно створювало конфлікт між монархією й Центральною Радою, створило нові ускладнення для політичної місії ерцгерцога Вільгельма.

Варто зауважити, що наприкінці березня загострилося суперництво між союзними

арміями за домінування на українських територіях. Зокрема, після того, як німецькі й австро-угорські частини вступили до Херсона (20 березня) [23, 38], а генерал Кош отримав наказ готувати свій корпус для захоплення Криму (21 березня) [9, 197], тертя між союзниками досягло майже критичного рівня. Через це 22 березня представник вищого німецького командування при уряді УНР полковник Штольценберг звернувся до Ради з проханням, щоб вона наполягала на виведенні австрійських військ з України [9, 198]. Уже через день німецьке ГКСВ відмовило австро-угорському ГКА у праві розташувати військові частини в українській столиці [1, 123].

Утім, невдовзі союзникам удалося владнати найгостріші суперечки щодо розподілу зон впливу: 28 березня між головнокомандуванням союзних монархій було укладено угоду про окупаційні зони. Відповідно до неї, до австро-угорської зони відходили Подільська, Херсонська, Катеринославська й південна частина Волинської губернії, німці ж отримували контроль над північно-західною частиною Волинської, Київською, Чернігівською, Полтавською, Харківською, Новочеркаською й Таврійською губерніями, а також Кримом. Портові міста Миколаїв, Маріуполь і Ростов підлягали спільній окупації, тоді як у Миколаєві й Ростові головним було визначено німецького офіцера, а у Маріуполі – австрійського [6, 74]. Наступного дня підписанням угоди про німецьке управління залізницями й водними шляхами німці закріпили свою перемогу у змаганнях з австро-угорськими союзниками за контроль над українською транспортною мережею [9, 122]. У такий спосіб представники рейху намагалися обмежити інтенсивне вивезення продовольства до Дунайської монархії, яке розпочалося одразу після введення австро-угорських військ.

ДЖЕРЕЛА

1. Baumgart Winfried. Deutsche Ostpolitik 1918. Von Brest-Litowsk bis zum Ende des Ersten Weltkrieges. – Wien; München: R. Oldenbourg Verlag, 1966.
2. Bihl Wolfdieter. Beiträge zur Ukraine-Politik Österreichs-Ungarns 1918 // Jahrbücher für Geschichte Osteuropas. NF. – 1966. – Bd. 14.
3. Bihl Wolfdieter. Die österreichisch-ungarischen Dienststellen in der Ukraine 1918 // Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs. – 1968. – Bd. 20.
4. Bihl Wolfdieter. Österreich-Ungarn und der «Bund zur Befreiung der Ukraine» // Österreich und Europa. Festgabe für Hugo Gantsch zum 70. Geburtstag. – Graz; Wien; Köln: Styria, 1965.
5. Bihl Wolfdieter. Österreich-Ungarn und die Friedensschlüsse von Brest-Litowsk. – Wien; Köln; Graz: Hermann Böhlhaus Nachf., 1970. – 197 S.
6. Borowsky Peter. Deutsche Ukrainepolitik 1918 unter besonderen Berücksichtigung von Wirtschaftsfragen. – Lübeck; Hamburg: Mathiesen Verlag, 1970.
7. Bunyan James. Intervention, Civil War, and War Communism in Russia, April-December, 1918 // Documents and Materials. – Baltimore: The John Hopkins Press, 1936.
8. Denkschrift über das Gouvernement Cholm. Eingekommen am 22 Februar 1918. – 6 S. // PA AA Berlin. – R 20973.
9. Fedyshin Oleh. Germany's Drive to the East and the Ukrainian Revolution, 1917–1918.
10. Fischer F. Griff nach der Weltmacht. – Düsseldorf: Droste Verlag, 1961.
11. Groener-Geyer Dorothea. General Groener – Soldat und Staatsmann. – Frankfurt am Main: Amalthea, 1955.
12. Hoffman Max. Der Krieg der versäumten Gelegenheiten. – Leipzig: Hase und Koehler Verlag, 1929.
13. Horak Stephan M. The First Treaty of World War I. Ukraine's Treaty with the Central Powers of February 9, 1918. – New York: Columbia University Press, 1988.
14. Hunczak Taras. The Ukraine Under Hetman Pavlo Skoropadskyi // Hunczak Taras (Ed). The Ukraine 1917–1921. A Study in Revolution. Cambridge, Mass. 1977.
15. Idem. Die Haltung der österreichischen Regierung zu den Vorgängen in Galizien im Herbst 1918 // Österreichische Osthefte. – 1989. – Heft 31. – S. 257–266.
16. ÖStA Wien, AVA. – Ministerium des Innern, Präsidiale. – Abteilung 22. – Karton 2118 (Galizien 1918).
17. ÖStA Wien. HHStA. – PA I. – Karton 523. – Liasse Krieg 1914–1918.
18. PA AA Berlin. – R 20972.
19. PA AA Berlin. – R 22787.
20. Richtlinien zur Verwaltung der besetzten Ostgebiete vom 18 März 1918 // PA AA Berlin. – R 22309. – Bände 1, 2.
21. Белан Ю. А. Отечественная война украинского народа против немецких оккупантов в 1918 году. – Киев: Издательство Киевского университета, – 1960.
22. Дорошенко Дмитро. Історія України 1917–1923 рр. – Том 1.
23. Заставенко Г. Крах німецької інтервенції на Україні в 1918 році. – Київ: Державне видавництво політичної літератури УРСР, 1959.
24. Ріпещкий Степан. Українське січове стрілецтво. Визвольна ідея і збройний чин. – Нью-Йорк: Видавництво “Червона калина”, 1956.
25. Терещенко Ю. І., Осташко Т. С. Український патріот з династії Габсбургів. – Київ: Інститут Історії України НАН України, 1999.
26. Удовиченко Олександр. Україна у війні за державність. Історія організації і бойових дій Українських Збройних Сил 1917–1921. – Вінніпег: Видав хорунжий УСС Дмитро Маланюк, 1954.
27. Шаповал М. Велика революція і українська визвольна програма. – Прага: Видавництво “Вільна Спілка”, 1927.